

Dr hab. Łukasz Tomczak prof. US
Instytut Politologii i Europeistyki
Wydział Humanistyczny
Uniwersytet Szczeciński

Recenzja

Rozprawy doktorskiej mgr Zuzanny Osmólskiej

pt. Kompetencje obywatelskie a partycypacja polityczna w Polsce po 1989 roku.

napisanej na Wydziale Politologii i Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu
pod kierunkiem prof. dr hab. Danuty Plecki

Głównym celem przedstawionej do recenzji pracy jest analiza relacji kompetencji obywatelskich i partycypacji politycznej w Polsce po 1989 roku. Sformułowanie tematu pracy wyraźnie umieszcza go w przestrzeni badań nauki o polityce. Należy podkreślić, że autorka podjęła się trudnego zadania badawczego. Temat jest bardzo aktualny a jego realizacja wiązała się z przeprowadzeniem analizy wielu danych. Dlatego na pochwałę zasługuje sam wybór tematu, i to że efekty badań mają w tym przypadku duże znaczenie praktyczne.

We wstępie określono ramy czasowe prowadzonych badań. Za datę początkową przyjęto zgodnie z tematem rok 1989 a za końcową 2015 r. Autorka w uzasadnieniu tak przyjętego okresu uznała iż data początkowa wiąże się z początkiem przemian społeczno – politycznych w Polsce natomiast data końcowa wiąże się z ostatnimi wyborami parlamentarnymi. Zakres czasowy jest szeroki jednak przyjęte ramy czasowe uznać należy za jak najbardziej słuszne i uzasadnione w kontekście tematu rozprawy i związanych z nim zamierzeń badawczych.

Autorka główny problem badawczy zawiera w pytaniu: „Jakie relacje zachodzą pomiędzy poziomem kompetencji obywatelskich a poziomem partycypacji politycznej w Polsce po 1989 roku?”. Rozważania autorki wychodzą z założenia, że „pomiędzy poziomem

kompetencji obywatelskich a poziomem partycypacji politycznej w Polsce po 1989 zachodzi relacja polegająca na tym, iż wzrost poziomu kompetencji obywatelskich powoduje pojawienie się i wzrost poziomu konwencjonalnych i niekonwencjonalnych form partycypacji politycznej”. Jednocześnie zakłada że „partycypacja polityczna jest jednym z czynników, które powodują wzrost poziomu kompetencji obywatelskich”. Zarówno podstawowe założenie pracy, przyjęte hipotezy oraz postawione pytanie badawcze nie budzą zastrzeżeń metodologicznych. Wydaje się jednak że korzystniejsze dla przejrzystości pracy a także całego procesu badawczego było by sprecyzowanie i wydzielenie kilku hipotez.

Metody badawcze zostały adekwatnie dobrane do potrzeb rozważanego tematu. Przyjęte metody badawcze zastosowano w poszczególnych częściach rozprawy. Doktorantka wyjaśnia jakie metody zastosowano i uzasadnia ten dobór. Autorka poprawnie posługuje się jakościową analizą treści i analizą źródeł zastanych w rozważaniach nad wyjaśnieniem kategorii i poziomem kompetencji obywatelskich i partycypacji politycznej. Zastosowanie przyjętych metod badawczych jest prawidłowe. Wartościowym elementem pracy jest szerokie wykorzystanie wyników badań prowadzonych przez różne ośrodki badawcze.

Recenzowane opracowanie składa się z sześciu rozdziałów, poprzedzonych merytorycznym wstępem i zwieńczonych zakończeniem, spisami tabel, wykresów i rysunków oraz bibliografią. Opracowanie wraz z wykazem źródeł liczy 297 stron. Praca jako całość posiada konstrukcję problemową, jednak w przypadku niektórych jej części, zwłaszcza całego rozdziału III konstrukcja jest chronologiczna.

We wstępie doktorantka zarysowała podejmowaną tematykę przedstawiła cel pracy, hipotezy, metody badawcze, omówiła ogólną konstrukcję pracy oraz stan badań nad problemem poruszonym w rozprawie.

W pierwszym rozdziale przedstawiono podstawowe pojęcia i teoretyczne podstawy rozprawy. Rozdział jest po części wprowadzeniem do omawianej tematyki. Poddano analizie różne modele demokracji, które odniesiono do teorii demokracji. Autorka przedstawia wiele współczesnych teorii demokracji. Skupia się na demokracji proceduralnej, liberalnej, partycypacyjnej. Osobny podrozdział, ważny z punktu widzenia tematyki pracy porusza problem demokratycznego obywatelstwa, różnic w jego postrzeganiu od czasów starożytnych po współczesne. Od tych rozważań autorka przechodzi do tematu miejsca i roli obywatela w teoriach demokracji. Wynikiem tych rozważań jest wskazanie występowanie różnych modeli obywatelstwa w różnych modelach demokracji. Wreszcie autorka przechodzi do tematu kultury politycznej. W tym miejscu poruszono problem aktywności politycznej. Autorka

wskazuje na niezbędność podstawowych czynników potrzebnych do aktywnego udziału w życiu publicznym jak wiedza o polityce, niezbędna do formułowania poglądów, sądów, znajomość zasad i procedur. Odnosi się także do tożsamości obywatelskiej, świadomego obywatelstwa i akceptacji systemu demokratycznego. Konsekwencją tych rozważań jest między innymi przedstawienie skali wiedzy o polityce od ignorancji politycznej po wiedzę ekspercką. W dalszej części rozdziału poruszono problem relacji między wiedzą a zaangażowaniem obywateli. Pod koniec rozdziału autorka odnosi się do kwestii zaufania, poczucia kompetencji i zaangażowania politycznego.

Rozdział drugi poświęcony jest partycypacji politycznej. Dużo miejsca poświęcono zdefiniowaniu pojęcia, co jest zrozumiałe i zasadne. Następnie autorka omawia problem partycypacji w kontekście mobilizacji politycznej oraz formy partycypacji. Wydziela formy partycypacji. Skupiając się na konwencjonalnej i niekonwencjonalnej nie tylko w ujęciu teoretycznym lecz także podając przy tym przykłady działań praktycznych. Należy zwrócić uwagę, że autorka nie tylko przytoczyła znane metody partycypacji jak konsultacje społeczne czy budżet partycypacyjny, lecz także mniej znane jak kawiarnia obywatelska czy panel obywatelski. Następnie autorka podejmuje problem zaangażowania obywateli w proces partycypacji. Kolejny podrozdział poświęcony jest konsolidacji demokracji i jej stabilności oraz roli w tym jaka ma partycypacja polityczna. Autorka wyróżnia najważniejsze czynniki sprzyjające konsolidacji w kontekście partycypacji zaliczając do nich czynniki społeczno – polityczne i kulturowe. Pewnym podsumowaniem dotychczasowych rozważań jest przedstawienie przez autorkę wzorców uczestnictwa obywatelskiego.

Rozdział trzeci w założeniu poświęcony opisaniu procesów partycypacji wyborczej w Polsce skonstruowany jest chronologicznie. Autorka omawia zagadnienia partycypacji i absencji wyborczej w kolejnych wyborach wydzielając pięć okresów 1989 – 1993, 1994 – 1997, 1998 – 2004, 2005 – 2009 i 2010 – 2015. W obrębie poszczególnych okresów przedstawia kolejne wybory, ich kontekst i frekwencję.

W rozdziale czwartym autorka koncentruje się na relacjach między kompetencjami obywatelskimi a partycypacją wyborczą. Na szczególną uwagę zwracają przytoczone przez autorkę wyniki badań dotyczące stosunku obywateli do demokracji i wyborów. Znaczenia dla obywateli wyborów w kontekście funkcjonowania systemu demokratycznego, poczuciem wpływu na sprawy publiczne. Autorka przedstawia zmiany jakie zachodziły w polskim społeczeństwie w badanym okresie. Z badań wynika, że poczucie możliwości oddziaływania na sprawy publiczne wiązało się z deklarowaniem gotowości do udziału i udziałem w

wyborach. Badania przytoczone przez autorkę potwierdzają niski stan wiedzy na temat instytucji, procedur politycznych, partii i liderów politycznych.

W rozdziale piątym poruszono problem uczestnictwa w referendach. Autorka skupiła się na referendach ogólnokrajowych. W pierwszej części rozdziału przedstawiono problematykę oraz wyniki kolejnych referendów w Polsce. Następnie autorka poddała analizie przyczyny partycypacji w referendach. Z badań przedstawionych wynika, że deklarowane wyższe zainteresowanie polityką przekłada się na większą chęć uczestnictwa w referendum. Podobnie wiedza na temat spraw podejmowanych w referendum miała wpływ na deklarowaną wolę uczestniczenia w głosowaniu. Autorka zauważa, że w przypadku szerszego informowania obywateli o kwestiach poruszanych w referendum poziom frekwencji był wyższy. Podobnie jak większe poczucie przez obywateli znaczenia ich głosu przekładało się na zainteresowanie i udział w referendum. Rozdział kończy analiza przyczyn absencji w referendach w kontekście wskazanych przez autorkę kompetencji obywatelskich. Rozdział ten zasługuje na szczególną uwagę. Analiza przeprowadzona jest wnikliwie w sposób logiczny i czytelny.

Rozdział szósty dysertacji poświęcony jest niekonwencjonalnej partycypacji politycznej. Jest to najobszerniejszy rozdział w pracy. Autorka odniosła się do różnych form aktywności obywatelskiej w tym manifestacji, strajków, demonstracji, protestów itp. Odnosi się do udziału obywateli w różnych formach aktywności. Wymienia i charakteryzuje przykłady, najważniejsze kwestie będące przyczyną aktywności. W tym takie, które w badanym okresie były najważniejsze, trwałe. Zalicza do nich między innymi kwestie sporów na osi państwo – Kościół, jak spór o aborcję co jakiś czas aktywizujący obywateli w postaci marszów i manifestacji. Porusza problemy dyskryminacji i na tym tle organizowanych manifestacji. Autorka odnosi się też do protestów związanych z kwestiami ekologicznymi. Ochrony praw i wolności obywatelskich, demokracji. Konsekwentnie autorka dokonuje analizy poziomu kompetencji obywatelskich i niekonwencjonalnych form partycypacji. Wykazuje, które z tych form cieszyły się większym lub mniejszym poparciem. Bardzo dobrze, że autorka zdecydowała się przedstawić poruszane w tym rozdziale kwestie na tle innych państw. W zakończeniu doktorantka weryfikuje przedstawione we wstępie założenia badawcze.

Poszczególne rozdziały są wzajemnie powiązane, ich kolejność nie jest przypadkowa, każdy jest jednocześnie wstępem do dalszych rozważań. Każdy podrozdział posiada klarowną, czytelną strukturę co pozwala na uporządkowanie zasadniczych treści pracy.

Mimo pewnych uwag stwierdzam, że struktura pracy jest poprawna. Przyjęta konstrukcja opracowania jest właściwym rozwiązaniem, umożliwiła zrealizowanie przedstawionych zamierzeń badawczych.

W opracowaniu zwraca uwagę znaczący materiał źródłowy który został wykorzystany. Pozytywnie należy także ocenić dobór i wykorzystanie źródeł, bibliografia jest obszerna (30 stron). Podzielona została na: źródła (raporty badawcze i bazy danych), opracowania naukowe artykuły prasowe i materiały internetowe. Ważnym i szczególnie obszernym źródłem z jakiego korzystała autorka były raporty z badań opinii publicznej. Sposób wykorzystania tych materiałów jest uzasadniony i prawidłowy.

Wykorzystane w rozprawie publikacje, artykuły i opracowania naukowe świadczą o orientacji w literaturze przedmiotu i umiejętności wyselekcjonowania pozycji przydatnych dla podjętego tematu badań. Korzystanie ze źródeł jest dobrze poparte w przypisach.

Całość pracy ma charakter uporządkowany i ujęty w ramy kolejnych rozdziałów uzasadnionych merytorycznie. W dysertacji znalazły miejsce rozważania o wielu kwestiach związanych z tematem rozprawy, przy czym nie ma spraw zbędnych, nie mieszczących się w podejmowanej przez autorkę tematyce.

Formalna strona pracy świadczy o opanowaniu przez autorkę zasad pisania prac naukowych. Całość została przedstawiona w sposób jasny i klarowny, z zastosowaniem charakterystycznego dla politologii języka. Autorka na ogół konsekwentnie wykorzystuje przyjętą terminologię i ustalenia merytoryczne. W opracowaniu bardzo mało jest błędów literowych, stylistycznych, czy interpunkcyjnych. Z obowiązku przytoczę kilka. Na przykład na stronie 102 jest „Lecha” zamiast „Lech”, na stronie 159 w przypisie 69 jest PZRP powinno być PZPR, na stronie 176 jest NZZZ powinno być NSZZ, na stronie 183 w ostatnim zdaniu zamiast „jest obecnie” powinno być „była”.

Podkreślając merytoryczne walory opracowania należy w tym miejscu zasygnalizować pewną uwagę krytyczną. Moje wątpliwości budzi wydzielenie pięciu okresów w rozdziale trzecim. W pracy nie ma, ani we wstępie ani na początku rozdziału, wyjaśnienia kryteriów tak przyjętego podziału. Poszczególne okresy nic nie wyróżnia co wiązało by się z tematyką podjętych badań. Dotyczą też różnych rodzajów wyborów. W zaproponowanym przez autorkę podziale omawia ona wybory jakie miały miejsce w danym okresie. Przy

poszczególnych wyborach przedstawia aktualną sytuację polityczną, poziom oraz przyczyny wyższej lub niższej frekwencji, powołując się na badania opinii publicznej.

Wydaje się, że lepszym rozwiązaniem byłby podział problemowy niż chronologiczny. W kolejnych podrozdziałach można by przedstawić kolejno sytuację polityczną przed wyborami, główne osie sporu, rywalizujących kandydatów czy ugrupowania polityczne. Następnie dane dotyczące wysokości frekwencji można by ująć w postaci jednej tabeli, oraz przedstawić zmiany frekwencji w podziale na różne rodzaje wyborów. Na przykład wydzielić wybory parlamentarne, prezydenckie, samorządowe i wybory do Parlamentu Europejskiego. Na koniec można opisać przyczyny absencji wyborczej. Na pochwałę zasługują przytaczane przez autorkę wyniki badań dotyczące deklarowanej chęci udziału w wyborach w zestawieniu z rzeczywistą frekwencją. Jednak przyjęty podział na okresy, niczym nie związane, skutkuje brakiem możliwości podsumowania i wniosków w ujęciu porównawczym. Wysokość frekwencji w wyborach prezydenckich i w wyborach do PE przecież znacznie się różniła. Nie widzę też większego sensu w wydzieleniu rozdziału III, sugerowałbym jego połączenie z rozdziałem IV.

Jeszcze jedna niewielka uwaga dotycząca treści odnosi się do nieprecyzyjnego stwierdzenia ze strony 136. Odnoszącego się ono do wyborów parlamentarnych 2015 roku: „Co ciekawe, swojego komitetu nie zarejestrował Twój Ruch (dawniej Ruch Palikota), który zdobył w 2011 dziesięcioprocentowe poparcie. Sam Janusz Palikot wystartował natomiast z list Zjednoczonej Lewicy”. Nie zarejestrował ponieważ w wyniku porozumienia Twój Ruch został jednym z dwóch głównych podmiotów koalicji ZL. I nie tylko „sam” Janusz Palikot ale wielu działaczy jego partii kandydowało z list tej koalicji, której liderką stała się współprzewodnicząca partii Barbara Nowacka. Nieliczne błędy stylistyczne czy uwagi dotyczące struktury pracy nie wpływają na merytoryczną ocenę pracy.

Trzeba przyznać i szczególnie podkreślić, że autorka w sposób rzetelny i logiczny wyciąga wnioski z przeprowadzonej analizy. W pracy widać nie tylko oparcie na źródłach ale to, że doktorantka przygotowała się do przeprowadzenia badań, wykazała się dojrzałością i wiedzą. Sposób przeprowadzonej analizy i wyciąganie wniosków jest mocną stroną pracy. Autorka nie tylko poznała dogłębnie temat ale też, co widać interesuje się życiem politycznym, rozumie zachodzące procesy, potrafi się do nich ustosunkować. Praca jest ciekawa i nowatorska. Stanowi niewątpliwą wkład do rozwoju polskiej nauki.

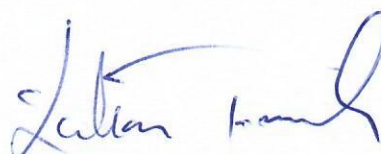
Reasumując stwierdzam, iż oceniam pozytywnie rozprawę doktorską Pani mgr Zuzanny Osmólskiej. Autorka wybrała interesujący i jednocześnie niełatwy, wymagający dużego nakładu pracy problem badawczy. Temat rozprawy został dobrze sformułowany, Umiejętnie zastosowała metody badawcze właściwe dla nauk o polityce. Z pewnością można zaliczyć ją grona znawców problematyki. Podkreślam też, iż podjęty temat wymagał od autorki dużego wysiłku szczególnie w pozyskiwaniu materiałów źródłowych. Doktorantka dokonała wnikliwej analizy tematu, czego wyrazem jest metodycznie i naukowo uzasadniony układ recenzowanego opracowania. Sporządziła logiczny i przejrzysty program badań, określiła ich zakres tematyczny i zrealizowała przyjęte założenia.

Dysertacja jest wynikiem dobrze przeprowadzonych badań, opartych na bogatej bazie źródłowej. Sposób przeprowadzenia badań, formułowanie wniosków wskazują na opanowanie przez doktorantkę warsztatu metodologicznego. Praca charakteryzuje się zwartą i logiczną strukturą. Autorka posługuje się poprawnym stylistycznie i komunikatywnym językiem, udowodniła, że potrafi logicznie i przekonująco argumentować. Praca zawiera niewiele błędów stylistycznych czy językowych, na co pragnę zwrócić szczególną uwagę. Jest pod tym względem przygotowana niezwykle starannie. Pewnych niewielkich korekt wymagałby wstęp, lecz mimo tego, że niewątpliwie stanowi on integralną część pracy nie jest najważniejszy. Pozostałe rozdziały i podrozdziały pod tym względem sporządzone są wręcz modelowo.

Uważam, że praca powinna ukazać się drukiem. Stanowi ona cenny wkład w badania nad przemianami polskiej demokracji po 1989 roku. W wielu aspektach rozprawa doktorska Pani Zuzanny Osmólskiej ma charakter nowatorski. Szczególnie dotyczy to szczególnie treści ostatnich trzech rozdziałów. Zwłaszcza poświęconego referendum rozdziału V i bardzo interesującego rozdziału VI. Tematyka poruszana w tych rozdziałach, w kontekście partycypacji, jest często pomijana w badaniach, które najczęściej skupiają się na różnego rodzaju wyborach. Autorka ze znajomością tematu wprowadziła te kwestie do swojej pracy. Sposób w jaki przeprowadziła analizę zebranych danych zasługuje na szczególną pochwałę.

Jednocześnie wnoszę o wyróżnienie przedłożonej do recenzji rozprawy. Przemawia za tym podjęty problem badawczy i sposób w jaki poradziła sobie z nim autorka, szeroki zakres prowadzonych badań, ich nowatorski charakter i przede wszystkim znaczenie praktyczne.

Dlatego też stwierdzam, że rozprawa doktorska mgr Zuzanny Osmólskiej pt. *Kompetencje obywatelskie a partycypacja polityczna w Polsce po 1989 roku* spełnia wszystkie wymogi określone dla rozpraw doktorskich w art. 13, ust 1 Ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. Nr 65, poz.595). Z tego też powodu wnoszę o przyjęcie przedłożonej mi do recenzji pracy przez Radę Wydziału Politologii i Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu i dopuszczenie doktorantki do kolejnych etapów w przewodzie doktorskim.

A handwritten signature in blue ink, appearing to read 'Łukasz Tomczak', with a stylized flourish at the end.

Dr hab. Łukasz Tomczak prof. US